

ПЛАН-КОНСПЕКТ
УРОКУ ІСТОРІЇ
НА ТЕМУ

«Нищівна війна проти Радянського союзу
з точки зору „забутих“ жертв націонал-
соціалізму»

ТЕМА УРОКУ

Доля євреїв у часи націонал-соціалізму
в Західній Європі і на окупованих тери-
торіях Радянського Союзу

АВТОРИ

Андрій Мельник
Олеся Чекаліна
Тарас Пилипчук
Моніка Фідлер
Микола Попадюк

ПРЕДМЕТ

Історія

КЛАС

9–11

ЗМІСТ

Вступ	3
Історичний контекст	3
Дидактика, методика, структура	4
План уроку	5
Додаток	7
Інструкція для викладачів	7
Завдання та очікувані результати	9
Роздаткові матеріали	16
МАТЕРІАЛ 1. «Візуальні джерела»	16
МАТЕРІАЛ 2. «Єврейське питання»	18
МАТЕРІАЛ 3. «Доля євреїв у Німеччині та Західній Європі»	24
МАТЕРІАЛ 4. «Доля євреїв на окупованих територіях Радянського Союзу»	28
МАТЕРІАЛ 5.	33
Додатковий матеріал для вчителя	35
Список джерел і літератури	36
Джерела зображень	36
Листи людей, які пережили Голокост у Радянському Союзі	37

ВИХІДНІ ДАНІ

Плани-конспекти уроків з предмету «Історія» на тему «Нищівна війна проти Радянського союзу з точки зору „забутих“ жертв націонал-соціалізму»

Плани уроків розроблені в 2019-21 рр. в рамках проекту «New Views on History – викладачі історії з Росії, Білорусі, України та Німеччини розробляють плани уроків про нацистську нищівну війну».

Проект фінансувався Федеральним міністерством закордонних справ Німеччини в рамках програми «Розширення співпраці з громадянським суспільством країн Східного партнерства та Росії».

Плани уроків доступні для безкоштовного завантаження в некомерційних освітніх цілях.

1-е видання,
лютий 2021 р.

© KONTAKTE-KONTAKTY e.V.

РЕДАНЦІЯ

Др. Розанна Дом, Каріна Мартинова.

ВИДАВЕЦЬ

KONTAKTE-KONTAKTY e.V., Feurigstr. 68, 10827 Berlin.

Ел. адреса: info@kontakte-kontakty.de

Вебсайт: kontakte-kontakty.de

Відповідальний: Бернхард Бланкенхорн (правління).

ПАРТНЕРИ

Музей Берлін-Карлсхорст (Німеччина), Інтерра (Росія), СТАН (Україна), Взаимопонимание (Білорусь).

ДИЗАЙН, ВЕРСТКА

Олександр Курмаз.

ПРИМІТКА

Незважаючи на ретельне редагування, вся інформація в даній публікації надається без гарантій. Зміст планів уроків відображає виключно думку авторів. Тільки автори несуть за них відповідальність. Вона може відрізнитися від позицій об'єднання KONTAKTE-KONTAKTY і вищезгаданих партнерів.

ВСТУП

Урок розрахований на учнів 9–11 класів, що пояснюється як віком (тема емоційно не проста), так і тим, що в навчальних програмах наших країн Друга світова війна вивчається в 9–11 класах школи. Урок розрахований на 45 хвилин, але створений за принципом конструктора, що дає можливість вчителю провести його в межах 90 хвилин.

Коментар до листів

При розгляді листів як історичного джерела необхідно пам'ятати, що мова йде не про документ, який з'явився під час війни, а про особисті спогади жертв націонал-соціалізму, записані через 60–80 років після події. У зв'язку з цим не можна виключати, що на них відклали свій відбиток інші розповіді і повідомлення про війну. Назви населених пунктів і таборів з огляду на велику часову віддаленість подій, а також відсутність знань німецької мови учасників подій іноді відтворювалися не точно. Не всі факти, описані в листах, були історично доведені. Тому ми рекомендуємо використовувати листи не для реконструкції історичних фактів, а для аналізу того, як люди, які пережили злочини націонал-соціалістів, проживають і пам'ятають ці події.

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

При вивченні Другої Світової війни дуже мало уваги приділяється жертвам війни проти Радянського Союзу (євреям на окупованих територіях, військовополоненим, жителям спалених сіл та ін.).¹ Але ми вважаємо, що цій темі потрібно приділяти особливу увагу.

Порівнюючи становище євреїв на окупованих територіях з діями націонал-соціалістів у Німеччині починаючи з 1933 року, а потім і в деяких західноєвропейських країнах, таких як Нідерландах, учні повинні зрозуміти, що в Німеччині і (з деякими обмеженнями) в Нідерландах шлях до остаточного винищення єврейського населення був більш тривалим. Перш за все впроваджувалися дедалі жорсткіші обмеження в повсякденному житті єврейського населення, спрямовані в першу чергу на його приниження. Зрештою, починаючи з 1941 р., і тут відбувалася депортація єврейського населення в гетто і трудові табори, а в 1942 р. почалося систематичне винищення. Натомість, знищення єврейського населення шляхом розстрілів на окупованих радянських територіях почалося відразу ж після вторгнення в СРСР 22 червня 1941 р. і характеризувалося крайньою жорстокістю.

У 1941 році націонал-соціалістичне керівництво Німеччини ухвалило рішення про знищення єврейського населення в Третньому рейху і на окупованих територіях. Однак досі не знайдено письмового наказу Адольфа Гітлера про це. Тому вважається, що до масових вбивств євреїв у Радянському Союзі призвів вплив різних факторів: «Місцеві ініціативи можновладців на окупованих територіях і самостійно створені труднощі, такі як дефіцит поставок, нестача продовольства і загроза епідемії, спровокували радикалізацію рішень і процесів».²

1 Timothy Snyder. Der Holocaust. Die ausgeblendete Realität // Eurozin. URL: <https://www.eurozine.com/der-holocaust-die-ausgeblendete-realitat/> (дата звернення 02.11.2020).

2 Arnulf Scriba. Der NS-Völkermord // Lebendiges Museum Online. Deutsches Historisches Museum. URL: <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/der-zweite-weltkrieg/voelkermord.html> (дата звернення 02.11.2020).

У той час як приблизно 60 % єврейського населення Німеччини вдалося втекти³ (однак, з початком війни в 1939 році багато з них знову зазнали переслідувань з боку націонал-соціалістів), у жителів Східної Європи практично не було шансів зробити це. За оцінками, близько двох третин єврейського населення Європи було вбито вже до кінця 1942 року. Це торкнулося переважно євреїв Польщі та Радянського Союзу. Вони були жорстоко вбиті під час масових розстрілів на окупованих територіях Радянського Союзу, а також в таких таборах смерті і концентраційних таборах, як Кульмхоф (Хелмно, Польща), Кауен (Каунас, Литва) і Собібор (Польща).

ДИДАКТИКА, МЕТОДИКА, СТРУКТУРА

Зміст тематичного уроку вирішує двоєдине педагогічне завдання. Під час уроку, з одного боку, передбачається осмислення людиноненавистницької сутності нацистської расової політики, з іншого – подій, пов'язаних з її реалізацією на окупованих територіях СРСР і в країнах Європи.

У вступній частині уроку пропонується метод *Мозковий штурм*, коли учні після перегляду фотографії повинні виконати завдання.

Основну частину уроку ділимо на два етапи. На першому етапі використовують методи *Мікрофон* (учні працюють над завданнями вчителя, пов'язаними з територією проживання євреїв) і *Світлове кафе* (робота в різних за складом групах і виконання поставлених завдань). На другому етапі основної частини використаний метод *майндмепінг* – створення ментальної карти (майндмеп), на яку учні будуть прикріплювати свої поняття, тези та ілюстрації. У підсумковій частині уроку застосовується метод *ПРЕСС* за одним із запропонованих завдань. Його використовують у випадках, коли виникають суперечливі думки щодо певного питання і потрібно вибрати й аргументувати чітку позицію щодо обговорюваного питання.

³ Kim Wünschmann. Exilländer jüdischer Flüchtlinge aus dem deutschen Reich // Bundeszentrale für politische Bildung. URL: <https://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/gerettete-geschichten/177609/exillaender-juedischer-fluechtlinge-aus-dem-deutschen-reich> (дата звернення 02.11.2020).

ПЛАН УРОКУ

Фаза, час	Зміст уроку	Методи, комунікативні та технічні засоби	Форма соціальної взаємодії
Вступ (2-3 хв.)	<p>Вступне слово вчителя.</p> <p>Перегляд фотографії⁴.</p> <p>«Куди йдуть ці люди? Як ви думаєте, про що сьогодні ми будемо говорити на уроці?»</p>	<p>Мозковий штурм</p> <p>Фотографія («Марш смерті» в'язнів концтабору Дахау)</p> <p>Проектор</p>	Дискусія
Мотиваційний етап (3 хв.)	<p>«Близько 6 млн євреїв загинуло під час Другої Світової війни. Подивіться на карту».</p> <p>Вчитель показує карту на слайді презентації або попередньо роздруковує її.</p> <p>«Як ви думаєте, на якій території вони жили?»</p> <p>Один з учнів показує на карті місця розселення євреїв до Другої Світової війни, напрямки депортації єврейського населення в Європі.</p> <p>«Як ви вважаєте, що їх очікує на новій землі?»</p> <p>Учні пропонують свої варіанти.</p>	<p>Карта: https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/map/european-jewish-population-distribution-ca-1933</p> <p>Мікрофон</p> <p>Проектор</p>	Бесіда
Опрацювання матеріалу (25 хв.)	<p>Вчитель: «Ви зможете дізнатися більше про долю євреїв під час Другої світової війни. Для цього вам необхідно уважно вивчити історичні джерела і виконати завдання з вашого конверту».</p> <p>Робота в 5 групах:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Аналіз джерел і виконання завдань кейсу в групах (Завдання 1, 10 хв.). 2. По 1 представнику команди залишаються на місці і розповідають коротко учасникам інших груп про свої знахідки; решта розподіляються між іншими групами, згідно зі своїми номерами. (5 хв.) 3. Потім команда збирається і обговорює отриману інформацію. Після закінчення обговорення на кольорових аркушах або стікерах учні пишуть по одній тезі, яка найбільше відображає їх розуміння і ставлення до обговорюваного матеріалу. (5 хв.) 	<p>Картки з номерами для кожної групи та кожного учасника групи.</p> <p>Конверти з роздатковим матеріалом за темами:</p> <p>1 гр. «Єврейське питання» (МАТЕРІАЛ 2);</p> <p>2 гр. «Доля євреїв у Німеччині та Західній Європі» (МАТЕРІАЛ 3);</p> <p>3 і 4 гр. «Доля євреїв на окупованих територіях Радянського Союзу» (МАТЕРІАЛ 4);</p> <p>5 гр. Візуальні джерела (МАТЕРІАЛ 1).</p>	<p>Робота в групах.</p> <p>Презентація результатів роботи в групі (по одному представнику від групи).</p>

⁴ Последние месяцы существования Третьего Рейха // Яд Вашем, Мемориальный комплекс истории Холокоста. URL: <https://www.yadvashem.org/ru/holocaust/about/end-of-war-aftermath/last-months.html> (дата звернення: 29.10.2020).

ПЛАН УРОКУ

Фаза, час	Зміст уроку	Методи, комунікативні та технічні засоби	Форма соціальної взаємодії
	4. Створення ментальної карти з ключовим словом «Голокост». Представники груп 1–4 прикріплюють отримані тези і поняття на ментальну карту на шкільній дошці, представник групи 5 – зображення, коротко презентують результати. (5 хв.)	Картки з ключовим словом «Голокост», словами і тезами на кожную групу, аркуші (стікери) для запису власних варіантів відповідей. Світлове кафе Майндмепін (МАТЕРІАЛ 5.1).	
Закріплення результатів (8-10 хв.)	Учні працюють над центральними завданнями уроку: 1. «Чим відрізнялися способи вирішення „єврейського питання“ в Німеччині і на окупованих територіях Радянського Союзу? 2. Чи можна характеризувати Голокост як сплановану і організовану дію для розумового і фізичного знищення єврейського народу? Обґрунтуйте свою відповідь. 3. Що означало для євреїв виключення їх із суспільного життя? 4. Чому, на вашу думку, захист прав людини має стати основним принципом життя у світовому співтоваристві? 5. Наведіть приклади з сучасного життя, які суперечать йому?»	Слайд презентації із завданнями або надруковані завдання. Проектор Метод ПРЕСС або дискусія по завданням.	Фронтальна робота з елементами дискусії.
Рефлексія (3-5 хв.)	Вчитель: «Символом Голокосту став метелик. Чому саме він? У 1942 році хлопець у нацистському концтаборі в місті Терезін у Чехії, написав у своєму вірші: „... метелики тут більше не літають. Немає більше в гетто метеликів тепер...“» Всі учні прикріплюють по метелику зі своїми побажаннями на дошку. Після того, як всі метелики прикріплені, можливе обговорення побажань учнів. Наприкінці уроку учні підбивають підсумки та аналізують матеріал.	Шаблони метеликів (за кількістю учнів, МАТЕРІАЛ 5.2.) Дошка	Індивідуальна робота.
Домашнє завдання	Наведіть приклади поведінки людей, які не підтримують політику націонал-соціалістів щодо євреїв (наприклад, презентації на 2 хв.). «Праведники народів світу»: https://www.yadvashem.org/ru/righteous.html		

ДОДАТОК

Інструкція для викладачів

МАТЕРІАЛ 1. «Візуальні джерела»

Оскільки ми не володіємо правами на ці зображення, ми можемо запропонувати їх тільки у вигляді посилань. Зображення потрібно роздрукувати та надати учням у вигляді робочих аркушів.

Зображення 1.

Ілюстрація з німецького шкільного підручника

Джерело: <https://flashbak.com/der-giftpilz-the-poisonous-mushroom-1937-376817/scan3/>

Зображення 2.

Паспорт Теї Розенберг

Джерело: https://levenindeliemers.nl/media/k2/items/cache/b8292acafd72142128a3481ac4b0abff_XL.jpg

Зображення 3.

Євреїв змушують чистити бруківку (Львів, сучасна Україна, 01.07.1941.)

Джерело: https://www.yadvashem.org/yv/ru/education/gallery/big/antisemitism/7594_16.jpg

Зображення 4.

Депортація євреїв (Дрогобич, сучасна Україна, 1942 р.)

Джерело: https://photos.yadvashem.org/photo-details.html?language=en&item_id=82516&ind=0

МАТЕРІАЛ 3. «Доля євреїв у Німеччині та Західній Європі»

Зі «Щоденника Анни Франк»

Посилання на фотографію щоденника: <https://vamsterdam.com/wp-content/uploads/anna-frank-dnevnik-muzej-amsterdam.jpg>

МАТЕРІАЛ 4. «Доля євреїв на окупованих територіях Радянського Союзу»

ГРУПА 3:

лист Б. Олексія Григоровича

лист К. Галини Іванівни

ГРУПА 4:

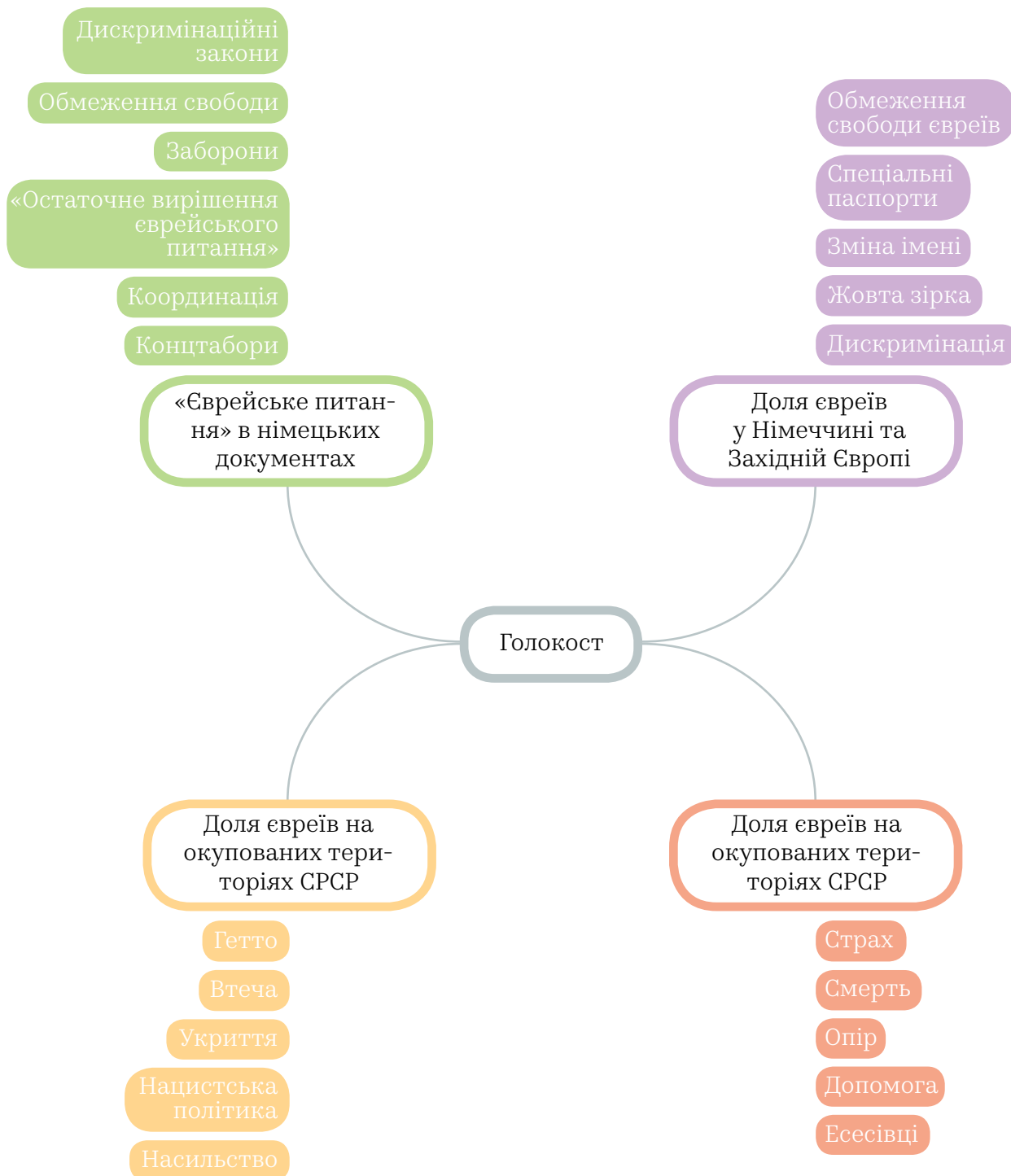
лист С. Клавдії Мойсеївни

МАТЕРІАЛ 5.

5.1. Майндмеппінг (створення ментальної карти)

Роздрукуйте ментальну карту у форматі А3, прикріпіть на дошку або намалюйте її на дошці. Зображення Ви знайдете в Роздаткових матеріалах, МАТЕРІАЛ 5.1.

Приклад готової ментальної карти

5.2. Метелик

Роздрукуйте малюнок для всіх учнів. Ви знайдете його в Роздаткових матеріалах, МАТЕРІАЛ 5.2.

Завдання та очікувані результати

План уроку: Закріплення результатів

Завдання 1	<p>Чим відрізнялися підходи до вирішення «єврейського питання» в Німеччині і на окупованих територіях Радянського Союзу?</p>
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Німеччина – більш тривалий період, з 1933 р. обмеження у всіх сферах життя; з 1938 р. частішає фізичне винищення. • Окуповані території Радянського Союзу – негайне фізичне знищення. • Висновок: мета Голокосту – систематичне винищення єврейського населення Європи. • Нищівна війна в Польщі та СРСР – це також війна проти єврейського населення: масові вбивства, гетто, концентраційні табори і табори смерті.
Завдання 2	<p>Чи можна характеризувати Голокост як сплановану й організовану дію для розумового і фізичного знищення єврейського народу? Обґрунтуйте свою відповідь.</p>
Можливі варіанти відповідей:	<p>НІ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Поетапні заходи, пов'язані зі змінами в суспільстві. • Ідеологічний вплив забезпечує вживання заходів більшою частиною суспільства. • Це помітно по жорстокості, з якою діяли підрозділи вермахту, поліція безпеки, служба безпеки, поліція порядку і війська СС щодо єврейського населення після вторгнення в Радянський Союз. <p>ТАК:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Покладання провини за проблеми в суспільстві вже в ідеологічних фундаментах націонал-соціалізму. • У протоколах Ванзейської конференції міститься інформація про дії (примус єврейського населення до від'їзду з Німеччини; не вдалося повністю; тому було вжито подальших заходів). • Поширення на Європу, кульмінація – вторгнення в СРСР. • Систематичний підхід. • Складний процес винищення вказує на сплановану та організовану процедуру.
Завдання 3	<p>Що означало для євреїв виключення їх із суспільного життя?</p>
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Те, що ми сьогодні називаємо особистими правами, де-факто не існували для єврейського населення. • Позбавлення прав за допомогою законодавства аж до т. зв. «остаточного вирішення єврейського питання». • Геноцид єврейського населення був безпрецедентним в історії людства з точки зору організації і жорстокості.

Завдання 4	Як ви думаєте, чому захист прав людини має стати основним принципом життя у світовому співтоваристві?
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Повага до прав людини забезпечує гідне і вільне життя. • Повага до прав людини гарантує мирне співіснування людей. • Такі події, як Голокост, не повинні повторюватися.
Завдання 5	Наведіть приклади із сучасного життя, які суперечать йому.
Можливі варіанти відповідей:	Прикладами можуть бути активізація правих екстремістських тенденцій в Європі (напади на євреїв і єврейські установи), расизм в США або конфлікти в Африці, такі як геноцид в Руанді.

МАТЕРІАЛ 1. «Візуальні джерела»

ГРУПА 5

Завдання 1	Уважно розгляньте зображення. Проаналізуйте їх і виконайте завдання, обговорюючи їх у групі.
	<u>Зображення 1.</u> Ілюстрація з німецького шкільного підручника
Підзавдання 1	Своїми словами опишіть ситуацію, яка зображена на малюнку.
Можливі варіанти відповідей:	Учитель навчає учнів, як відрізнити єврея від представника іншої національності за зовнішніми ознаками.
Підзавдання 2	Проаналізуйте, яку мету мало це зображення. Поясніть, який світогляд воно повинно було донести.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Для націонал-соціалістів євреї – головний ворог «арійської раси»; твердження нацистів: євреї належать до окремої раси, шкідливий вплив на якість «арійської раси». • Мета нацистів: за допомогою пропаганди переконати німецький народ у нібито існуючій єврейській загрозі. • Радикальне співставлення: арійці – блондини, блакитноокі, атлетичні, високого зросту, з прямим носом, енергійні, вірні; євреї – темношкірі, темноокі, товсті, з гачкуватим носом, ледачі, брехливі. • Антисемітський світогляд.
Підзавдання 3	Поясніть причини антисемітських проявів у сучасному світі. Розкажіть про свій досвід, пов'язаний з антисемітизмом.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Пошук винних у власних і соціальних проблемах, конфліктах і страхах.

- Антисемітські світогляди: євреї винні в соціальних проблемах, конфліктах; євреї – могутні і переважаючі, таємні правителі світу.
- В інтернеті є сайти, які публікують антисемітські матеріали.

Зображення 2. Паспорт Теї озенберг

Підзавдання 1 Поясніть причину, чому асимільованим євреям давалися єврейські імена.

Можливі варіанти відповідей: Щоб цивільне населення і чиновники відразу могли впізнати євреїв.

Підзавдання 2 Поясніть, з якою метою німецька влада віддала наказ обов'язково друкувати єврейські паспорти з буквою «J».

Можливі варіанти відповідей:

- Щоб німецький чиновник або поліцейський відразу міг ідентифікувати євреїв.
- Нацисти ставили перед собою мету виключити євреїв із суспільного та соціального життя.

Зображення 3. Євреїв змушують чистити бруківку (Львів, сучасна Україна, 01.07.1941.)

Підзавдання 1 Опишіть своїми словами сцену, яка зображена на фотографії.

Можливі варіанти відповідей:

- Натовп дивиться і насміхається над групою людей, яких принижують, примушуючи чистити бруківку.
- Вони працюють голими руками, в повсякденному одязі, без відповідних інструментів.

Підзавдання 2 Дайте оцінку поведінки натовпу. Поясніть, яку роль зіграв цей натовп у переслідуванні євреїв у контексті Голокосту на окупованих територіях Радянського Союзу.

Можливі варіанти відповідей:

- Етично дуже аморальна поведінка.
- Вони морально підтримували Голокост. Націонал-соціалістам не довелося приховувати свої злочини проти євреїв, так як цивільне населення не чинило опору тому, що відбувалося.

Підзавдання 3 Назвіть подібні приклади приниження євреїв цивільним населенням під час Другої світової війни на території вашої країни або регіону.

Зображення 4. Депортація євреїв (Дрогобич, сучасна Україна, 1942 р.)

Підзавдання 1	Опишіть своїми словами те, що ви бачите на фотографії.
Можливі варіанти відповідей:	Уздовж зруйнованої вулиці населеного пункту йде колона людей, серед яких є дорослі і діти. У руках вони несуть мішки, в яких, швидше за все, особисті речі.
Підзавдання 2	Поясніть, яка ситуація відображена на фотографії. Класифікуйте фотографію в історичному контексті 1942 року.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Депортація євреїв. • Депортація євреїв у гетто, в концентраційний табір, табір смерті або до місця розстрілу.
Підзавдання 3	Поясніть, чому євреї не знали, куди їх вивозять.
Можливі варіанти відповідей:	Євреїв запевняли, що їх нібито переселяють в інше місце. Тому вони повинні взяти з собою одяг і особисті речі.

МАТЕРІАЛ 2. «Єврейське питання»

ГРУПА 1

ВАРІАНТ А

Завдання 1	Уважно прочитайте антиєврейські закони в таблиці. Виконайте завдання під таблицею. Проаналізуйте їх. Як ці закони вплинули на життя єврейського населення в Німеччині?
Підзавдання 1	Назвіть обмеження в житті єврейського населення та їх наслідки.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Обмеження у житті постійно подовжувалися. • У 1933 році вони в основному стосувалися професійної діяльності, а також культурних і спортивних клубів, в яких зустрічалися багато людей. • У наступні роки вони дедалі частіше поширювалися на приватне життя (шлюби, примус до використання імені, розпізнавальні знаки). • Обмеження на харчування тощо. • Результатом стали обмеження життя в усіх сферах: не тільки в плані участі в суспільному житті, а й у сфері освіти, доступу до інформації, харчування. • Єврейські громадяни більше не могли жити як рівноправні члени суспільства, і ці заходи змушували їх грати роль, відведену їм нацистами.
Підзавдання 2	Уявіть собі, що ваше життя сьогодні обмежене такими законами. Як зміниться ваше повсякденне життя?
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Нормальне сімейне життя було б неможливим. • Голод, самотність, відчуття марності, нудьга, безнадійність, страх.

ВАРВАНТ Б

Завдання 1	Ознайомтеся та проаналізуйте текст про Ванзейську конференцію. Виконайте завдання після тексту і зробіть висновок про значення цієї конференції.
Підзавдання 1	Поясніть мету скликання конференції у Ванзее.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Розробити чіткий план реалізації «остаточного вирішення єврейського питання». • Узгодити дії різних відомств.
Підзавдання 2	Опишіть, як атмосфера і умови заходу відображали погляди уряду рейху того часу.
Можливі варіанти відповідей:	Поведінка учасників була цинічною і негуманною. (Зверніть увагу на фрагмент «присутні пили та обговорювали спільні питання, що спонтанно виникають. <...> про ліквідацію, про знищення»).
Підзавдання 3	Підсумуйте наслідки цієї конференції. Оцініть, чи були реалізовані її рішення.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Дії нацистських органів влади стали більш узгодженими та організованими. • В результаті узгодженої політики нацистською владою була створена мережа таборів смерті.

МАТЕРІАЛ 3. «Доля євреїв у Німеччині та Західній Європі»

ГРУПА 2

Завдання 1	Уважно прочитайте уривки з книг. Виконайте завдання, проаналізуйте і зробіть висновок про те, як змінилося життя єврейського населення в Німеччині та Західній Європі під час Другої світової війни.
	<u>З «Щоденника Анни Франк»</u>
Підзавдання 1	Назвіть заборони для єврейського населення в 1940-х роках. Створіть стислий виклад правил на основі цих заборон «Євреям заборонено ...». Змалюйте вплив цих правил на повсякденне життя євреїв.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Євреям заборонено: користуватися міським та іншими видами транспорту; виходити на вулицю, в сад і на балкон після 8 години вечора; відвідувати театр і кінотеатр; займатися спортом, ходити в гості до християн та ін. • Ці правила повністю змінили життя євреїв, вони боялися здійснювати будь-які дії і вчинки.

Підзавдання 2	Підсумуйте свої враження від прочитаного уривку зі щоденника.
Можливі варіанти відповідей:	Можливі різні відповіді. <u>Інге Дойчкрон «Я носила жовту зірку»</u>
Підзавдання 1	Опишіть, які зі спогадів Інге зворушили і вразили вас найбільше.
Можливі варіанти відповідей:	Наприклад, історія з фотографією на паспорт – дівчина соромиться своєї зовнішності, тому що вона єврейка.
Підзавдання 2	Поясніть, з якою метою євреям друкували нові імена в паспортах. Назвіть право, що належить сьогодні до особистих прав, яке було порушено в цьому випадку.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Щоб німецький чиновник або поліцейський відразу міг ідентифікувати євреїв. • Нацисти ставили перед собою мету виключити євреїв із громадського та соціального життя. • Євреї позбувалися своєї індивідуальності, ставали «знеособленими» як річ. • Порушувалося одне з основних прав людини – право на власне ім'я.
Підзавдання 3	Опишіть зміни в житті Інге, пов'язані з новими правилами.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none"> • Життя в постійному страху за себе, своїх друзів і близьких. • З кожним днем дедалі більші обмеження свободи.

МАТЕРІАЛ 4. «Доля євреїв на окупованих територіях Радянського Союзу»

ГРУПИ 3 і 4

Завдання 1	Уважно прочитайте уривки з листів. Виконайте завдання, проаналізуйте і зробіть висновок про те, як змінилося життя єврейського населення на окупованих територіях Радянського Союзу під час Другої світової війни.
Підзавдання 1	Опишіть, як проводилася нацистська політика згідно з джерелами. Поясніть, що очікувало євреїв на окупованих нацистами територіях Радянського Союзу.

Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none">• Євреї повинні були носити на одязі жовту зірку, щоб їх могли завжди пізнати.• Створювалися гетто для євреїв.• Їх розстрілювали, знищували в газових камерах.
Підзавдання 2	Опишіть, як згідно з джерелами реагувало населення окупованих територій на антиєврейську політику.
Можливі варіанти відповідей:	Реакція була різною. Деяко співпрацював з нацистами, інші допомагали і ховали євреїв, ризикуючи власним життям і життям своїх сусідів.
Підзавдання 3	Поясніть, яким чином люди могли врятуватися і не потрапити в гетто. Назвіть відомі вам способи.
Можливі варіанти відповідей:	Втекти, сховатися, скористатися допомогою співгромадян, приховати свою національність, чинити опір.
Підзавдання 4	Поясніть, що керувало людьми, які зраджували євреїв.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none">• Антисемітські погляди.• Жадібність, вигода (наприклад, вони могли забрати майно євреїв).• Страх покарання.
Підзавдання 5	Поясніть, що, на ваш погляд, керувало людьми, які, ризикуючи життям, рятували євреїв.
Можливі варіанти відповідей:	<ul style="list-style-type: none">• Співчуття.• Високі моральні якості людей.• Особисте знайомство і дружба з євреями.

Роздаткові матеріали

МАТЕРІАЛ 1 «Візуальні джерела»

ГРУПА 5

Завдання 1

Уважно розгляньте зображення. Проаналізуйте їх і дайте відповідь на запитання, обговорюючи їх у групі.

Зображення 1. Ілюстрація з німецького шкільного підручника (учень біля дошки).

У 1938 році ілюстрації Філіпа Руппрехта були опубліковані в антисемітській книзі для німецьких учнів *Der Giftpilz* («Отруйний гриб»), копії якої з'явилися на уроках. Підпис під ілюстрацією: «Єврейський ніс на кінці загорнутий. Своім виглядом нагадує шістку».

Підзавдання:

1. Своїми словами опишіть ситуацію, зображену на малюнку.
2. Проаналізуйте, яку мету мало це зображення. Поясніть, який світогляд воно повинно було донести.
3. Поясніть причини антисемітських проявів у сучасному світі. Розкажіть про свій досвід, пов'язаний з антисемітизмом.

Зображення 2. Паспорт Теї Розенберг.

Паспорт видано на ім'я та прізвище Теа Сара Розенберг 23 січня 1939 року. На лівій стороні видно букву «J», що означає «Jude» («єврей»).

Підзавдання:

4. Поясніть причину, чому асимільованим євреям давали єврейські імена.
5. Поясніть, з якою метою німецька влада віддала наказ єврейські паспорти друкувати обов'язково з буквою «J».

Зображення 3. Євреїв змушують чистити бруківку (Львів, сучасна Україна, 01.07.1941.)

Підзавдання:

6. Опишіть своїми словами сцену, яка зображена на фотографії.
7. Дайте оцінку поведінки натовпу. Поясніть, яку роль зіграв цей натовп у переслідуванні євреїв у контексті Голокосту на окупованих територіях Радянського Союзу.
8. Назвіть подібні приклади приниження євреїв цивільним населенням під час Другої світової війни на території вашої країни або регіону.

Зображення 4. Депортація євреїв (Дрогобич, сучасна Україна, 1942 р.)

Підзавдання:

1. Опишіть своїми словами те, що ви бачите на фотографії.
2. Поясніть, яка ситуація зображена на фотографії. Класифікуйте фотографію в історичному контексті 1942 року.
3. Поясніть, чому євреї не знали, куди їх вивозять.

Завдання 2

Оберіть у вашій групі лідера, який або яка презентує результати ваших обговорень представникам інших груп. Решта учасників групи вибирають один з номерів і переходять у групу з відповідним номером. Там вони повинні дізнатися інформацію, яку група отримала зі свого завдання. Через 5 хвилин всі повертаються в свої групи.

Завдання 3

У своїй групі стисло обговоріть отриману інформацію і визначте, яке з ваших зображень допомагає більш детально розкрити теми інших груп, над якими вони працювали і чому (5 хв.).

Завдання 4

Оберіть одного представника групи, якому потрібно прикріпити зображення на ментальну карту до відповідних тем і стисло пояснити, чому ці зображення до них підходять (1 хв. на виступ кожної групи).

МАТЕРІАЛ 2 «Єврейське питання»

ГРУПА 1

Завдання 1 ВАРІАНТ А

Уважно прочитайте антиєврейські закони в таблиці. Виконайте завдання під таблицею. Проаналізуйте їх. Як ці накази вплинули на життя єврейського населення в Німеччині?

Огляд антиєврейських законів і наказів у Німеччині 1933–45 рр. (на основі огляду Центру Анни Франк у Берліні)⁵. (Текст перекладено колективом авторів плану уроку.)

	Дата	Закон / Постанова
1	1 квітня 1933	Бойкот всіх єврейських підприємств, ініційований і контрольований організацією СА (штурмові загони), дії проти єврейських лікарів, юристів і студентів.
2	Квітень 1933	Євреям більше не дозволяється працювати вчителями, адвокатами, поліцейськими, суддями або диригентами оркестрів.
3	22 квітня 1933	Професійна заборона для єврейських лікарів страхової каси.
4	25 квітня 1933	Євреї виключаються зі спортивних і гімнастичних клубів.
5	4 травня 1933	Всі єврейські працівники та службовці органів державної влади повинні бути звільнені.
6	16 серпня 1933	Євреї виключаються з хорів.
7	13 вересня 1933	Генетичні і расові дослідження вводяться в якості іспитів у всіх школах.
8	Квітень 1935	Євреям дозволяють сидіти тільки на лавках у парку з жовтим маркуванням.
9	10 червня 1935	Молодим євреям заборонено прогулюватися в групах понад 20 осіб.
10	15 вересня 1935	Позбавлення євреїв німецького громадянства. Заборона шлюбів і позашлюбних зв'язків між євреями і громадянами німецької чи спорідненої їй крові.
11	30 вересня 1935	Всі євреї, які дотепер є суддями і прокурорами, негайно звільнюються до подальшого розпорядження.

⁵ Ця таблиця складена на основі огляду, взятого зі збірки Центру Анни Франк в Берліні.

12	26 червня 1936	Євреї не може проходити військову службу. Люди, народжені в змішаних сім'ях, в яких один з батьків – єврей/єврейка («Mischlinge») не можуть бути начальниками вермахту.
13	4 жовтня 1936	Перехід до християнства не має значення для расового питання.
14	12 січня 1938	Відвідування кінотеатрів, театрів, опер і концертів заборонено євреям.
15	22 червня 1938	У лікарнях євреїв розміщують окремо від інших, аби запобігти «ризиком расового осквернення».
16	17 серпня 1938	Чоловіки-євреї повинні додати до свого першого імені ім'я «Ізраїль» і єврейки – «Сара».
17	5 жовтня 1938	У єврейських паспортах повинен бути штамп з печаткою «J». Паспорти євреїв, виїзд яких небажаний, конфіскуються.
18	11 листопада 1938	Євреям забороняється купувати, мати і носити з собою вогнепальну зброю і боеприпаси, а також колючу і ріжучу зброю.
19	12 листопада 1938	Євреям заборонено з 1 січня 1939 року займатися ремеслом.
20	15 листопада 1938	Єврейським дітям більше не дозволяється відвідувати державні школи.
21	19 листопада 1938	Євреї можуть звертатися по допомогу до незалежних єврейських служб соціального забезпечення.
22	28 листопада 1938	Євреям не дозволяється відвідувати відкриті і закриті басейни.
23	3 грудня 1938	Євреї повинні здати свої водійські права. Володіння або водіння автомобіля євреям заборонено.
24	6 грудня 1938	Єврейські студенти виключаються з вищих навчальних закладів.
25	28 січня 1939	Євреям заборонено торгувати на ринках.
26	30 квітня 1939	Євреїв виселяють з «арійських» будинків і заселяють в «єврейські» будинки.
27	4 липня 1939	Створено Асоціацію євреїв Німеччини. Його основна мета полягає у сприянні єврейській еміграції. Асоціація також контролює шкільну систему та незалежні єврейські служби соціального забезпечення.

28	1 вересня 1939	Євреям не дозволяється залишати свої будинки після 8 години вечора (влітку після 9).
29	12 вересня 1939	Євреям дозволяється робити покупки тільки в спеціальних магазинах.
30	23 вересня 1939	Євреї повинні здати свої радіоприймачі.
31	Жовтень 1939	Євреїв, які не дотримуються інструкцій, необхідно негайно відправити в концентраційний табір.
32	2 грудня 1939	Шоколад не повинен продаватися євреям.
33	4 липня 1940	Євреї можуть здійснювати покупки та продавати в суворо встановлений час – у Берліні з 16:00 до 17:00.
34	19 липня 1940	Євреї вилучені з числа абонентів телефонного зв'язку.
35	4 березня 1941	Євреїв призивають на трудову службу і розміщують у таборах.
36	24 березня 1941	Єврейським дітям дозволяється користуватися громадським транспортом тільки в тому випадку, якщо їх школа знаходиться більш ніж в 5 км від дому.
37	2 серпня 1941	Євреям не дозволяють користуватися спільними бібліотеками.
38	23 серпня 1941	Євреям більше не дозволяється емігрувати.
39	1 вересня 1941	Зобов'язання маркувати всіх євреїв старше 6 років у німецькому рейху. Тепер вони повинні носити на одязі «єврейську зірку» розміром з долоню.
40	19 вересня 1941	Євреям заборонено з'являтися в громадських місцях без жовтої зірки з написом «єврей».
41	13 листопада 1941	Всі друкарські машинки, велосипеди, камери, калькулятори, копіювальні апарати і біноклі, що належать євреям, повинні бути описані і конфісковані.
42	14 лютого 1942	У пекарнях і кондитерських виробках необхідно розміщувати таблички, що вказують на те, що торти не продаються євреям і полякам.
43	13 березня 1942	Євреям наказано маркувати свої будинки.

44	24 квітня 1942	Будь-яке використання громадського транспорту заборонено для євреїв.
45	15 травня 1942	Євреям більше не дозволяється тримати домашніх тварин.
46	22 червня 1942	Євреї більше не отримують яйця.
47	10 липня 1942	Євреям не дозволено свіже молоко.
48	18 вересня 1942	Припинення продажу м'яса, м'ясних продуктів та інших аналогічних продуктів євреям. Продовольчі пайки для єврейських дітей будуть скорочені.
49	24 жовтня 1942	Поведінка німців («німців по крові») щодо євреїв: особи німецького походження, які публічно виявляють дружні відносини з євреями, повинні бути заарештовані з виховною метою, в деяких випадках до трьох місяців. Євреї в цьому випадку повинні бути взяті під варту до подальшого розпорядження в концентраційному таборі.
50	Листопад 1942	Всі концтабори, що знаходяться на землі рейху повинні бути вільними від євреїв, і всіх євреїв слід депортувати в Аушвіц або Люблін.
51	16 лютого 1945	Якщо вивезення документів, які говорять про антиєврейські дії, неможливе, необхідно їх знищити.

Підзавдання

1. Назвіть обмеження в житті єврейського населення та їх наслідки.
2. Уявіть собі, що ваше життя сьогодні обмежене такими законами. Як зміниться ваше повсякденне життя?

Завдання 1 ВАРІАНТ Б

Ознайомтеся та проаналізуйте текст про Ванзейську конференцію. Виконайте завдання після тексту і зробіть висновок про значення цієї конференції.

Ванзейська конференція і «остаточне вирішення єврейського питання»

(Текст взятий з двох різних джерел з Енциклопедії Голокосту Меморіального музею Голокосту в США, а також з сайту Меморіального комплексу історії Голокосту Яд Вашем.)

20 січня 1942 р. відбулася важлива зустріч п'ятнадцяти високопоставлених осіб нацистської партії та уряду Німеччини. Вона трапилася в елітному районі Берліна в особняку біля озера Ванзее. Райнхард Гейдріх, головний заступник командувача СС Генріха Гімmlера, скликав ключових членів уряду, що не входять в СС, включаючи міністрів закордонних справ і юстиції, чия допомога була необхідна для приведення у виконання «Остаточного вирішення єврейського питання в Європі». «Остаточне вирішення єврейського питання» було кодовою назвою плану геноциду – цілеспрямованого, ретельно спланованого винищення євреїв у Європі. Нацисти використовували розпливчастий термін «Остаточне вирішення», щоб приховати

плани масового знищення від решти світу. Фактично, у Ванзее обговорювали методи вбивств, ліквідації, знищення.⁶

10

[Під час зустрічі] Гейдріх повідомив, що під умови «остаточного вирішення» підпадають приблизно 11 мільйонів європейських євреїв. Ця цифра включала не тільки євреїв, які живуть у країнах, що перебували під контролем держав осі, але також єврейське населення Велико-британії і нейтральних держав (Швейцарії, Ірландії, Швеції, Іспанії, Португалії та європейської частини Туреччини).⁷

15

[Важливо також зазначити, що під час конференції] присутні пили й обговорювали спонтанно виникаючі загальні питання. У якийсь момент вони взялися до обговорення різних позицій з приводу методів масового знищення. На суді в Єрусалимі, присвяченому військовим злочинам Ейхмана, підсудний свідчив, що під час бесіди вони «відкрито говорили про методи вбивства, про ліквідацію, про знищення». <...> Гейдріх завершив зустріч закликом до співпраці між учасниками. <...> Незабаром після Ванзейської конференції почалося будівництво інших таборів знищення.⁸

20

25

Однак Ванзейська конференція (під цією назвою вона увійшла в історію) не була відправною точкою «Остаточного вирішення єврейського питання». На той час оперативні каральні загони вже розпочали знищення євреїв в окупованому СРСР. На Ванзейській конференції, по суті, було офіційно повідомлено лише про «Остаточне рішення» правлячим колам, які не належали до нацистів, які повинні були сприяти переміщенню євреїв з усієї окупованої Європи в керовані есесівцями табори знищення в Польщі. Жоден з присутніх у Ванзее не протестував проти оголошеної політики. Вперше за сучасну історію держава прийняла рішення про знищення цілого народу.⁹

30

Підзавдання:

1. Поясніть мету скликання конференції у Ванзее.
2. Опишіть, як атмосфера і умови заходів відображали погляди уряду рейху того часу.
3. Підсумуйте наслідки цієї конференції. Оцініть, чи були реалізовані її рішення.

Завдання 2

Оберіть у вашій групі лідера, який або яка презентує результати обговорення представникам інших груп. Решта учасників групи вибирають один з номерів і переходять у групу з відповідним номером. Там вони повинні дізнатися інформацію, яку група отримала зі свого завдання. Через 5 хвилин всі повертаються в свої групи.

⁶ Ця частина взята з: Ванзейская конференция и «Окончательное решение еврейского вопроса» // Энциклопедии Холокоста Мемориального музея Холокоста в США. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/article/the-wannsee-conference-and-the-final-solution> (дата звернення 02.11.2020).

⁷ Ця частина взята з: Ванзейская конференция и «Окончательное решение еврейского вопроса» (скорочена версія) // Энциклопедии Холокоста Мемориального музея Холокоста в США. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/article/wannsee-conference-and-the-final-solution-abridged-article> (дата звернення 02.11.2020).

⁸ Ця частина взята з: Ванзейская конференция // Яд Вашем, Мемориальный комплекс истории Холокоста. URL: <https://www.yadvashem.org/ru/holocaust/lexicon/wannsee.html> (дата звернення 02.11.2020).

⁹ Ця частина взята з: Ванзейская конференция и «Окончательное решение еврейского вопроса» // Энциклопедии Холокоста Мемориального музея Холокоста в США. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/article/the-wannsee-conference-and-the-final-solution> (дата звернення 02.11.2020).

Завдання 3

У своїх групах коротко обговоріть отриману інформацію і визначте 3–5 ключових понять, які допомагають розкрити вашу тему. Напишіть ці поняття на окремих листочках/стікерах. (5 хв.)

Завдання 4

Оберіть одного представника групи, якому потрібно прикріпити ключові поняття за вашою темою на ментальну карту і коротко пояснити, чому саме ці слова (словосполучення) ви вибрали. (1 хв. на виступ кожної групи)

МАТЕРІАЛ З «Доля євреїв у Німеччині та Західній Європі»

ГРУПА 2

Завдання 1

Уважно прочитайте уривки з книг. Виконайте завдання, проаналізуйте і зробіть висновок про те, як змінилося життя єврейського населення в Німеччині та Західній Європі під час Другої світової війни.

Зі «Щоденника Анни Франк»¹⁰

Субота, 20 червня 1942 р.

Коли мої батьки одружилися, татові було 36 років, а мамі – 25. Моя сестра Марго народилася у 1926 році у Франкфурті-на-Майні, а 12 червня 1929 року з'явилася я. Ми євреї, і тому нам довелося 1933 року емігрувати до Нідерландів, де мій батько став одним із директорів акціонерного товариства «Травіс» <...>. 5

<...> У нас в житті було багато тривог – як і у всіх: наші рідні залишилися в Німеччині, і гітлерівці їх переслідували. Після погромів 1938 року обидва мамині брати втекли до Америки, а бабуся приїхала до нас. Їй тоді було сімдесят три роки.

Після сорокового року життя пішло важке. Спочатку війна, потім капітуляція, потім німецька окупація. І тут почалися наші страждання. Вводилися нові закони, одні суворіше інших, особливо погано було євреям. Євреї мусили носити жовту зірку, здати велосипеди, євреям заборонялося їздити в трамваї, не кажучи вже про автомобілі. Покупки можна було робити тільки від третьої до п'ятої і притому в спеціальних єврейських лавках. Після восьмої вечора не можна було виходити на вулицю і навіть сидіти в саду або на балконі. Не можна було ходити в кіно, в театр – ніяких розваг! Заборонялося займатися плаванням, грати в хокей або в теніс, – словом, спорт теж був під заборорою. Євреям не можна було ходити в гості до християн, єврейських дітей перевели в єврейські школи. Обмежень ставало дедалі більше. Все наше життя минає у страху. Йоппі завжди каже: «Боюся за що-небудь братися – а раптом це заборонено?» <...> 10 15 20

Середа, 13 січня 1943 р.

Люба Кітті! Сьогодні ми знову страшно засмучені, не можна спокійно сидіти і працювати. <...> Відбувається щось жахливе. Вдень і вночі нещасних людей відвозять і не дозволяють нічого брати з собою – тільки рюкзак і трохи грошей. Але і це у них теж потім забирають! Сім'ї розлучають, батьків і матерів відривають від дітей. Буває, що діти приходять додому зі школи, а батьків немає, або дружина піде за покупками і повертається до опечатаних дверей – виявляється, всю сім'ю вивезли! 25 30

Щоночі сотні літаків летять через Нідерланди бомбити німецькі міста, щогодини в Росії і в Африці гинуть сотні людей. Вся земна куля збожеволіла, скрізь смерть і руйнування <...>

¹⁰ Франк А. Щоденник Анни Франк (пер. з нідерл. Р. Райт-Ковалевої). М., 2018. С. 23; 79–80; 90–91.

Субота, 21 березня 1943 р.

35

<...> Раутер або якийсь інший високопоставлений фашист заявив: «Всі євреї повинні до першого червня покинути країни, що знаходяться під владою Німеччини. З 2 квітня по 1 травня Утрехтська провінція буде повністю санована (немов ми якісь таргани...), а з 1 травня по 1 червня – Північна і Південна провінції». Як хвору і непотрібну худобу людей женуть до місця забою. Не буду продовжувати, думки про це викликають лише кошмари...

40

Підзавдання:

1. Назвіть заборони для єврейського населення в 1940-х роках. Створіть стислий виклад правил на основі цих заборон «Євреям заборонено ...». Змалюйте вплив цих правил на повсякденне життя євреїв.
2. Підсумуйте свої враження від прочитаного уривку зі щоденника.

Інге Дойчкрон «Я носила жовту зірку»¹¹

(Уривки взято з автобіографії Інге Дойчкрон «Я носила жовту зірку».

Текст перекладено колективом авторів плану уроку.)

Мінливі шкільні роки.

Звичайно, навіть ми, діти, помітили першу велику хвилю арештів у червні 1938 року. 1
1 500 євреїв були заарештовані. Це були «раніше судимі» євреї, а також євреї, яких влада на-
зивала «асоціальними» і «тими, які ухиляються від роботи». Мій двоюрідний брат був однією
з цих жертв, тому що він був вплатаний в одну автомобільну аварію і засуджений. Незалежно
від цього термін «раніше судимий» здавався нам все ж настільки суттєвим, що виправдову- 5
вав сумніви щодо особистості такої людини. Хоча ми були обурені незаконністю цієї акції,
ця подія зачепила нас не сильно.

Інша, здавалося б, безглузда подія вплинула на мене значно сильніше. Я прийшла до
фотографа. Як будь-яка шістнадцятирічна дівчина, я була самозакоханою. Коли фотограф 10
доручив мені розчесати волосся за лівим вухом, я була абсолютно засмучена і ледь не запла-
кала. Зауваження фотографа було без насмішок, ділова порада, не більше. І все ж я відчува-
ла приниження, як удар батога, але я була привчена до дисципліни. Я не хотіла, щоб ця моя
фотографія показала те, що відбувалося всередині мене. Проте, я вже тоді знала, що у мене
це не вийде, що замість твердості на ній будуть помітні гіркота і сльози. 15

Расова приналежність могла визначитися за формою лівого вуха. Це було відкриття
націонал-соціалістичних расових дослідників. Вуха єврея розкривало семітське походження.
З цієї причини паспортні фотографії євреїв мали бути зроблені так, щоб форму лівого вуха
було чітко видно. Ці фотографії призначалися для посвідчень особи, які повинні були мати 20
при собі всі особи старше 15 років відповідно до закону від 22 липня 1933 року і пред'являти їх
«кожній посадовій особі без питань». Для євреїв ці посвідчення особи також були відзначені
великою літерою «J» зовні і жовтою літерою «J» всередині, щоб не було жодних сумнівів щодо
національності власника. У ті дні я часто намагалася визначити по вухах моїх співгромадян у
Берліні, до яких я підходила близько в автобусі або в метро, чим їхнє ліве вуха відрізнялося 25

¹¹ Inge Deutschkron. Ich trug den gelben Stern. M., 1985. С. 28–29; 50–51; 81–82.

від мого. Я нічого не могла виявити. Мое вухо, перевірене сто разів у дзеркалі, нагадувало вухо арійців у Берліні. <...>

Коли я отримала це посвідчення особи, мені довелося вперше підписати додаткове ім'я «Сара». Мене звать Інгеборг Сара Дойчкрон. Відповідно до закону від 17 серпня 1938 року, всім чоловікам-євреям було присвоєно додаткове ім'я Ізраїль, а жінкам-єврейкам – додаткове ім'я Сара. Це додаткове ім'я мало бути вставлене між іменем та прізвищем з 1 січня 1939 року на всіх посвідченнях особи, документах тощо. «Порушення», тобто упущення цього додаткового імені у підписі, каралися позбавленням волі на строк до одного місяця. <...>

Англія не відповідає

Закордонний паспорт, позначений буквою «J», вже був виданий моєму батькові. Так званий податок на втечу з рейху – один з садистських податків, що застосовувався до тих євреїв, які були змушені емігрувати, також був виплачений. Проте, мій батько неодноразово переносив дату свого від'їзду. Одного разу нацисти побічно призначили для нього цю дату.

Мій батько отримав повістку з'явитися в гестапо. Це була субота о 9 ранку. Оскільки ми не були релігійними, це знущання не вплинуло на нас. Коли мій батько увійшов до кімнати, зазначеної в повістці, за кілька хвилин до 9 ранку, відповідальна посадова особа була поглинута читанням «Народного оглядача» за своїм столом. Почувши, що двері прочинилися, він відштовхнув газету, подивився на мого батька і закричав:

«Коли Вам наказали прийти, єврей?»

«О дев'ятій годині», – відповів мій батько.

«То приходьте в 9:00. Забирайтеся звідси».

Мій батько вийшов з кімнати і тинявся коридором. Коли була рівно 9 година, він знову увійшов до кімнати. Службовець був готовий.

«Вас звати Дойчкрон?»

Не чекаючи відповіді, він закричав: «Єврей не має права мати ім'я, що містить слово „дойч“ [пер. німецький]! І різким голосом він запитав дівочі імена двох бабусь мого батька.

«Русс і Бессер», – відповів мій батько.

«Тоді виберіть одне з цих двох імен!»

Мій батько часто розповідав, що Русс здавалося абсолютно невідповідним, тому що його звали Дойчкрон. Тому він обрав ім'я Бессер. Він підписав підготовлений бланк, «добробільно» відмовившись від імені Дойчкрон і висловивши бажання називатися Бессером. <...>

Ворота пекла

75

Це було 19 вересня 1941 року, в перший день ми були змушені зробити це. За день до цього я пришила цю жовту ганчірку на пальто на рівні серця у лівій частині грудей, як наказано. Управління у справах євреїв повинні були дати кожному єврею 4 такі зірки за певну плату. <...> У той час я працювала в компанії «Книпмаєр», і мене за жодних обставин не повинні були бачити там з «єврейською зіркою». У порожньому коридорі я знімала пальто з зіркою і вдягала куртку без зірки, яку я носила з собою в сумці. Це було небезпечно, тому що якби мене побачив інформатор гестапо, мене чекала б доля тих нещасних євреїв, яких зупиняли на вулиці, щоб перевірити чи міцно була пришита зірка. Їхня випадкова думка неминуче призвела б до концентраційного табору. Змінювати пальто мені доводилося часто. І не тільки тому, що відтепер євреям більше не дозволялося користуватися громадським транспортом, окрім як дороги на роботу. Також продавець продуктів Ріхард Юнгханс не зміг би нам нічого продати, якби я з'явилася в його магазині з «єврейською зіркою» на пальто. Пані Гунц більше не дозволили б приймати нашу білизну, і, перш за все, я не змогла б забрати у неї м'ясо, яке вона тепер купувала для нас у дружини нашого м'ясника на щотижневому ринку. Звичайно, я продовжувала ходити на концерти, в театри і кіно. Але із зіркою це було неможливо.

Підзавдання:

1. Опишіть, які зі спогадів Інґе зворушили і вразили вас найбільше.
2. Поясніть, з якою метою євреям друкували нові імена в паспортах. Назвіть право, що належить сьогодні до особистих прав, яке було порушено в цьому випадку.
3. Опишіть зміни в житті Інґе, пов'язані з новими правилами.

Завдання 2

Оберіть у вашій групі лідера, який або яка презентує результати обговорення представникам інших груп. Решта учасників групи вибирають один з номерів і переходять у групу з відповідним номером. Там вони повинні дізнатися інформацію, яку група отримала зі свого завдання. Через 5 хвилин всі повертаються в свої групи.

Завдання 3

У своїх групах коротко обговоріть отриману інформацію і визначте 3–5 ключових понять, які допомагають розкрити вашу тему. Напишіть ці поняття на окремих листочках/стікерах. (5 хв.).

Завдання 4

Оберіть одного представника групи, якому потрібно прикріпити ключові поняття за вашою темою на ментальну карту і коротко пояснити, чому саме ці слова (словосполучення) ви вибрали. (1 хв. на виступ кожної групи).

МАТЕРІАЛ 4 «Доля євреїв на окупованих територіях Радянського Союзу»

ГРУПА 3

Завдання 1

Уважно прочитайте уривки з листів. Виконайте завдання, проаналізуйте і зробіть висновок про те, як змінилося життя єврейського населення на окупованих територіях Радянського Союзу під час Другої світової війни.

Б. Олексій Григорович, який пережив Голокост,
архів КОНТАКТЕ-КОНТАКТЪІ

Україна, 2010 р.

Керівнику КОНТАКТЕ-КОНТАКТЪІ Еберхарду Радзувайту

1

Дякую Вам за грошову допомогу, надану мені. Мене, Б. Олексія Григоровича, як єврея за національністю, переслідували нацисти в роки Другої світової війни.

5

Німці окупували наше село в Україні в серпні 1941 р. Мені тоді було шість років. Пам'ятаю, на дверях нашого будинку намалювали зірку Давида, а маму з бабусяю змусили носити жовту пов'язку із зіркою Давида на руці.

Через місяць майже тисячу євреїв, що жили неподалік від нашого села в районному містечку, розстріляли. Серед них були наші родичі. А незабаром почалися «зачистки» євреїв і в селах району. Жінок, людей похилого віку, дітей вилучували з допомогою поліцаїв, вивозили в районний центр і в урочищі «Баландійка» вбивали. В одну з таких «зачисток», граючись на вулиці зі своїми однолітками, потрапив і я. Мене схопили і на підводі повезли на розстріл у «Баландійку». Поруч їхало ще кілька підвод з дітьми, спійманими в сусідніх селах.

10

15

Поліцай, колишній товариш мого батька, який був на війні, мабуть, пожалів мене. Коли ми проїжджали біля лісу, він підійшов до мене і тихо прошепотів: «Тікай швидше, жиденя!». Я не чекав повторної команди і непомітно зник серед дерев. Поліцай вистрілив поверх моєї голови, а коли до нього підбіг його напарник, який віз на іншій підводі таких же дітей, пояснив йому, що я втік.

20

Вночі я повернувся в село і знайшов у сусідів гірко ридячу матір, яку вони сховали у себе під час облави. Вона думала, що більше вже ніколи не побачить мене.

25

Протягом майже трьох років я з мамою і бабусяю ховався від нацистів. Влітку ще було не так важко: можна пересидіти в ярах або в лісі, харчуватися лісовими ягодами. Взимку – значно гірше. Але, спасибі їм, нас переховували місцеві жителі, ризикуючи власним життям і життям близьких їм людей. Німці розстрілювали всю сім'ю, якщо знаходили євреїв, які сховалися у них. Я юзмежно вдячний своїм односельцям, завдяки яким залишився живий.

30

Нам пощастило, ми вижили, в березні 1944 р. Червона Армія звільнила село, в якому я жив.

Україна, м. Чернігів.

Олексій Б

(Підпис)

35

К. Галина Іванівна, яка пережила Голокост,
архів KONTAKTE-KONTAKTyI

Україна, 2018 р.

Шановні панове!

1

Прошу вислухати мою історію. Мое ім'я – К. Галина Іванівна. Народилася 30 серпня 1932 року. Місце проживання – м. Бахмач Чернігівської області. До початку війни наша сім'я у складі 4-х осіб жила в м. Прилуки Чернігівської області. Зі спогадів дитинства в пам'яті залишився білий одноповерховий цегляний будинок на два входи. <...>

5

Під час пошуку хоча б слідів моїх рідних я зверталася в архіви трьох областей <...> – мені нічим і ніхто допомогти не зміг, бо Прилуки були окуповані фашистами <...>.

10

На початку війни мені було 8 років. Батька призвали на війну. Я, моя мама Б. Берта Борисівна і сестра Ада (1939 р. н.), спробували евакуюватися з м. Прилуки.

По дорозі налетіли німецькі літаки, почалося бомбардування. Всі речі, які мама встигла зібрати в дорогу, частково згоріли, а частково були розгублені. Всі ми залишилися в чому були. Ми пішли у напрямку до села Чорнухи Полтавської області. Як виявилось потім – даремно, там вже були німці. У Чорнухах нас зігнали в одну будову. Там були тільки євреї. Це було своєрідне гетто. Моя мама ходила з Адою по домівках до села жебракувати, просити хліба. Коли стало зовсім холодно, нам пощастило – мене погодилась прийняти сім'я У.-Л. (Матрьона Сидорівна та Іван Романович). Прийняли мене тільки тому, що батько мій був українець. Відтоді було заборонено згадувати про мою національність – спочатку через фашистів, а після війни – ну, у нас не дуже-то любили євреїв, згадка про національність в анкеті – це позбавлення себе майбутнього (хоча б вищої освіти).

15

20

З розповіді моїх прийомних батьків <...> я знаю, що мою матір Б. Берту з дочкою Адою відправили в «лікарню» – у мами були сильно обморожені ноги, а Аду закрили в інфекційному відділенні.

25

Всіх єврейських дітей з села Чорнухи надалі відправили в м. Лубни Полтавської області. Місцеві жителі, які таємно спостерігали за цим, бачили, як маленьку Аду, їй було всього два роки, фашист тягнув по дорозі за ніжки, вниз головою. У Лубнах усіх цих дітей вбили в газовій камері.

30

Маму фашисти розстріляли на території колишнього дитячого садка ймовірно влітку 1943 року. Це теж підтверджують місцеві жителі.

35

Після закінчення війни <...> я пішла до школи. <...> Переїхала в місто Бахмач, де і проживаю нині.

З повагою,

40

К. Галина Іванівна.

Підзавдання:

1. Опишіть, як проводилася нацистська політика згідно з джерелами. Поясніть, що очікувало євреїв на окупованих нацистами територіях Радянського Союзу.
2. Опишіть, як згідно з джерелами реагувало населення окупованих територій на антиєврейську політику.
3. Поясніть, яким чином люди могли врятуватися і не потрапити в гетто. Назвіть відомі вам способи.
4. Поясніть, що керувало людьми, які зраджували євреїв.
5. Поясніть, що, на ваш погляд, керувало людьми, які, ризикуючи життям, рятували євреїв.

Завдання 2

Оберіть у вашій групі лідера, який або яка презентує результати обговорення представникам інших груп. Решта учасників групи вибирають один з номерів і переходять у групу з відповідним номером. Там вони повинні дізнатися інформацію, яку група отримала зі свого завдання. Через 5 хвилин всі повертаються в свої групи.

Завдання 3

У своїх групах коротко обговоріть отриману інформацію і визначте 3–5 ключових понять, які допомагають розкрити вашу тему. Напишіть ці поняття на окремих листочках/стікерах. (5 хв.).

Завдання 4

Оберіть одного представника групи, якому потрібно прикріпити ключові поняття за вашою темою на ментальну карту і коротко пояснити, чому саме ці слова (словосполучення) ви вибрали. (1 хв. на виступ кожної групи).

ГРУПА 4

Завдання 1

Уважно прочитайте уривки з листів. Виконайте завдання, проаналізуйте і зробіть висновок про те, як змінилося життя єврейського населення на окупованих територіях Радянського Союзу під час Другої світової війни.

С. Клавдія Мойсеївна, яка пережила Голокост,
архів КОНТАКТЕ-КОНТАКТЪІ

Україна, 2008 р.

Спогади про моє дитинство під час війни в гетто-таборі Балта.

1

Маленьке єврейське містечко Кодима Одеської області, де проживала я з батьками до початку війни з Німеччиною. І зараз воно є, тільки в ньому немає жодного члена моєї сім'ї і дуже багатьох євреїв, яких живцем покидали в ями і розстріляли.

5

Коли почалася війна, батька мого призвали в армію. Мама залишилася зі мною і моїм братиком. Мені було тоді 4,5 роки, а братикові – 7 років.

Коли оголосили, що завтра в Кодиму увійдуть німці, євреї на підводах почали їхати в села. Дороги були вже перекриті німцями.

10

Нас усіх зняли з підвод і загнали в бараки під колючий дріт, де в кутку стояла вежа з патрулем. Бараки закривалися на товсті засови. Там була напівтемрява. Ми всі лежали на підлозі перелякані, голодні і нещасні. Тільки вранці чути було тупотіння німців і гавкіт вівчарок. Дорослих щоранку виганяли на непосильну роботу. На дітей говорили: «Клайне юден – капут!».

15

Скільки ми пробули тут, я не знаю. Тільки мені запам'ятався один ранок. Світало, відкрився барак, і увійшла жінка-селянка з саморобним бідном молока і запропонувала поміняти молоко на речі. Моя мама підбігла до неї, відв'язала від мене хусточку з цінностями і попросила її, щоб вона мене врятувала. Жінка віддала все молоко, взяла мене за руку і вийшла з барака. Вона мені сказала, якщо нас зупинять, щоб я називала її мамою.

20

Швидким кроком ми пішли з цієї території. Тільки лісом пішли звичайним кроком. Мама сказала, що якщо вона залишиться жива, вона мене знайде. Все це відбувалося в селі Слобідка Одеської області.

25

Я прожила у цих людей від осені до весни. Вони були бездітні. Потім стався скандал у цієї жінки з сусідкою. Сусідка погрожує заявити, що тут ховають єврейську дівчинку. Вони злякалися, що їх і мене вб'ють. Жінка відвела мене в жандармерію і здала.

30

В цей час у нас вже господарювали румуни. Вони не вбивали євреїв. Вони зібрали всіх євреїв, які ховалися в селах, і повезли нас до Балти. <...> у Балті жив мамин двоюрідний брат Б. <...> і він мене впізнав і забрав до себе. <...>

35

Коли в Балту увійшли німці, почалися єврейські погроми. Німці створили гетто. <...> Моя тітка дружила з російською сусідкою Лукією, і коли в Балту увійшли есесівці, то нас, 11 осіб, Лукія ховала в стайні, де стояли попереду коні, а за замаскованими дверима перебували ми. Раді були шматочку мамалиги і вареному буряку. <...>

40

У 1944 році звільнили Балту. Ми всі вибігли зі стайні і побачили, що біжить натовп людей, і ми побігли. Прибігли до ями, де стояли військові, лікарі зі «швидкої допомоги». Вони витягали мертвих євреїв, яких розстріляли, в один бік, а хто ще дихав – відвозили рятувати. <...>

45

Батько мій з війни не повернувся. <...> Залишилася я одна з усієї родини. <...>

Ось і вся моя коротенька історія.

Підзавдання:

1. Опишіть, як проводилася нацистська політика згідно з джерелами. Поясніть, що очікувало євреїв на окупованих нацистами територіях Радянського Союзу.
2. Опишіть, як згідно з джерелами реагувало населення окупованих територій на антиєврейську політику.
3. Поясніть, яким чином люди могли врятуватися і не потрапити в гетто. Назвіть відомі вам способи.
4. Поясніть, що керувало людьми, які зраджували євреїв.
5. Поясніть, що, на ваш погляд, керувало людьми, які, ризикуючи життям, рятували євреїв.

Завдання 2

Оберіть у вашій групі лідера, який або яка презентує результати обговорення представникам інших груп. Решта учасників групи вибирають один з номерів і переходять у групу з відповідним номером. Там вони повинні дізнатися інформацію, яку група отримала зі свого завдання. Через 5 хвилин всі повертаються в свої групи.

Завдання 3

У своїх групах коротко обговоріть отриману інформацію і визначте 3–5 ключових понять, які допомагають розкрити вашу тему. Напишіть ці поняття на окремих листочках/стікерах. (5 хв.).

Завдання 4

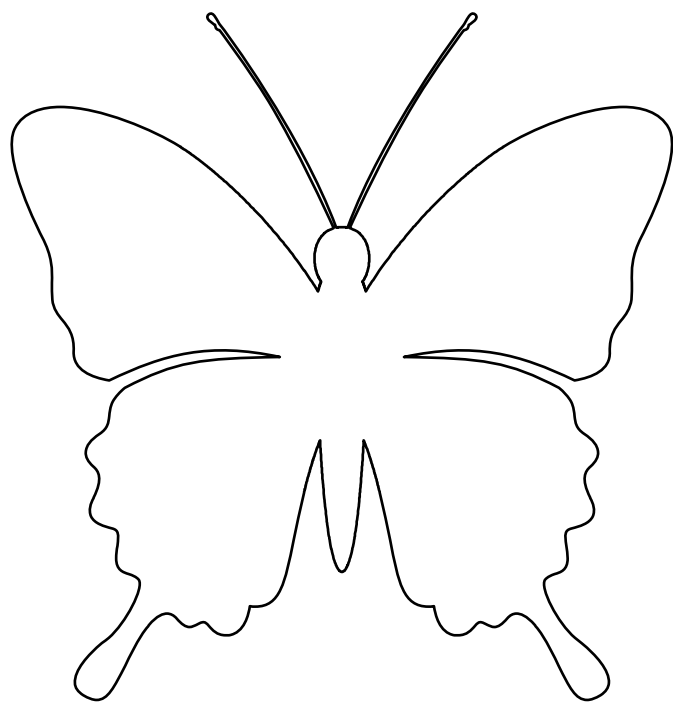
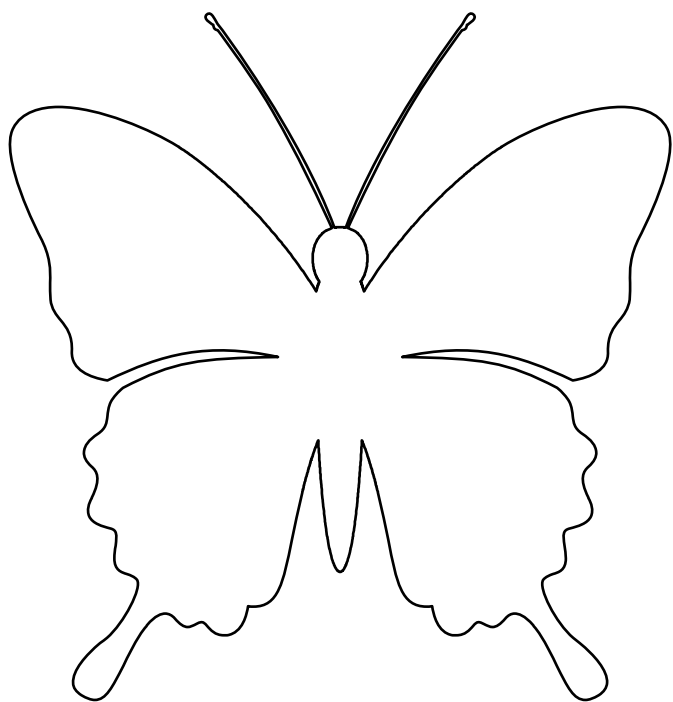
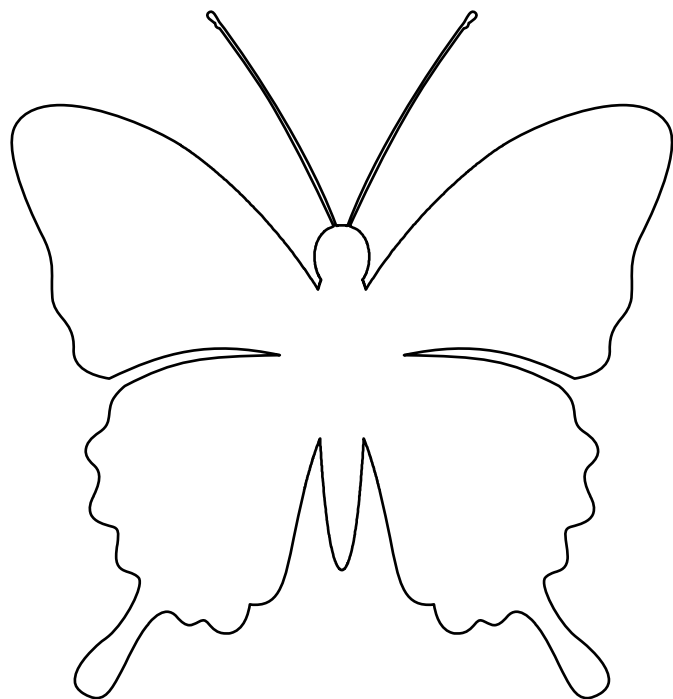
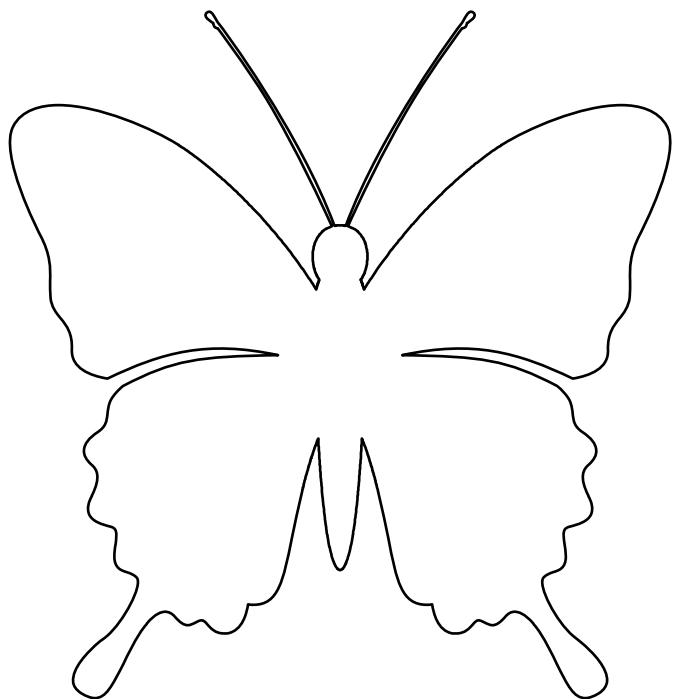
Оберіть одного представника групи, якому потрібно прикріпити ключові поняття за вашою темою на ментальну карту і коротко пояснити, чому саме ці слова (словосполучення) ви вибрали. (1 хв. на виступ кожної групи).

МАТЕРІАЛ 5

5.1. Майндмеппінг (створення ментальної карти)

5.2. Метелик

Додатковий матеріал для вчителя

За темою «Доля євреїв у Німеччині та Західній Європі»

Сім'я Анни Франк в 1934 р. переїхала до Нідерландів, в Амстердам. Коли в місто увійшли німецькі війська в 1940 р., Отто Франк з родиною, не бажаючи кидати успішний бізнес, залишилися в окупованому Амстердамі. 6 липня 1942 р. Отто перевів свою сім'ю в таємний притулок, секретну прибудову до будинку, де, в цілому, ховалося вісім євреїв.

Весь цей час Анна продовжувала вести щоденник, який став історичним документом про переслідування євреїв у нацистській Німеччині та окупованих Нідерландах.

Усі жителі притулку 1944 р. опинилися в різних концентраційних таборах. Єдиним, хто залишився живим, був Отто Франк. Він і виявив щоденник дочки в притулку і опублікував його з деякими скороченнями.

Інге Дойчкрон (1922 р.н. у Фінстервальде) розповідає в цій книзі про своє життя з 1933 р. Тільки її батькові вдалося втекти, а його дружина та Інге повинні були виїхати пізніше. Але на початку Другої світової війни це вже було неможливо. Отто Вайдт, у чий майстерні вона працювала до 1943 р., врятував її від депортації. З січня 1943 р. вона нелегально жила в Берліні, знайшла друзів і прибічників, які її ховали. У 1946 р. вона переїхала в Англію до батька.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Ванзейская конференция // Яд Вашем. Мемориальный комплекс истории Холокоста. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/article/the-wannsee-conference-and-the-final-solutio> (дата звернення 02.11.2020).

Ванзейская конференция и «окончательное решение еврейского вопроса» // Энциклопедия Холокоста. URL: <https://www.yadvashem.org/ru/holocaust/lexicon/wannsee.html> (дата звернення 02.11.2020).

Ванзейская конференция и «окончательное решение еврейского вопроса» (скорочена версія) // Энциклопедия Холокоста. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/ru/article/wannsee-conference-and-the-final-solution-abridged-article> (дата звернення 02.11.2020).

Франк А. Щоденник Анни Франк (пер. з нідерл. Р. Райт-Ковалевої). М., 2018.

Anne Frank Zentrum. URL: <https://www.annefrank.de/> (дата звернення 02.11.2020).

Deutschkron, Inge. Ich trug den gelben Stern. М., 1985.

Jüdische Bevölkerung in Deutschland // Statistik und Deportation der jüdischen Bevölkerung aus dem Deutschen Reich. URL: https://www.statistik-des-holocaust.de/stat_ger_pop.html (дата звернення 02.11.2020).

Methodensammlung. Umgang mit Antisemitismus in der Grundschule // Anne Frank Zentrum. URL: https://www.annefrank.de/fileadmin/Redaktion/Themenfelder/Antisemitismus_entgegenwirken/Dokumente/Methodensammlung_Grundschulhandreichung.pdf (дата звернення 02.11.2020).

Scriba, Arnulf. Der NS-Völkermord / Lebendiges Museum Online. Deutsches Historisches Museum. URL: <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/der-zweite-weltkrieg/voelkermord.html> (дата звернення 02.11.2020).

Snyder. Timothy, Der Holocaust. Die ausgeblendete Realität // Eurozin. URL: <https://www.eurozine.com/der-holocaust-die-ausgeblendete-realitat/> (дата звернення 02.11.2020).

Wünschmann, Kim. Exilländer jüdischer Flüchtlinge aus dem deutschen Reich // Bundeszentrale für politische Bildung. URL: <https://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/gerettete-geschichten/177609/exillaender-juedischer-fluechtlinge-aus-dem-deutschen-reich> (дата звернення 02.11.2020).

Джерела зображень

Євреїв змушують чистити бруківку (Львів, сучасна Україна, 01.07.1941.) Електронний ресурс] // Яд Вашем. Меморіальний комплекс історії Голокосту. URL: https://www.yadvashem.org/yv/ru/education/gallery/big/antisemitism/7594_16.jpg

«Марш смерті» в'язнів концтабору Дахау [Електронний ресурс] // Яд Вашем. Меморіальний комплекс історії Голокосту. URL: <https://www.yadvashem.org/ru/holocaust/about/end-of-war-aftermath/last-months.html> (дата звернення 02.11.2020).

Паспорт Теї Розенберг [Електронний ресурс] / Leven in de Liemers [Електронний ресурс].
URL: https://levenindeliemers.nl/media/k2/items/cache/b8292acafd72142128a3481ac4b0abff_XL.jpg
(дата звернення 02.11.2020).

Der Giftpilz (The Poisonous Mushroom): A Nazi School Book Saves Children From «The Poisonous Jew» (1937) [Електронний ресурс] // Flashbak. URL: <https://flashbak.com/der-giftpilz-the-poisonous-mushroom-1937-376817/scan3/> (дата звернення 02.11.2020).

Drohobycz, Poland, 1942, Deportation of Jews. [Електронний ресурс] // Яд Вашем. Меморіальний комплекс історії Холокоста. URL: https://photos.yadvashem.org/photo-details.html?language=en&item_id=82516&ind=0 (дата звернення 02.11.2020).

European Jewish population distribution, CA 1933 [Електронний ресурс] // United States Holocaust Memorial Museum. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/map/european-jewish-population-distribution-ca-1933> (дата звернення 02.11.2020).

Листи людей, які пережили Голокост у Радянському Союзі

Б. Олексій Григорович, Україна, 2010, архів КОНТАКТЕ-КОНТАКТЫ

К. Галина Іванівна, Україна, 2018, архів КОНТАКТЕ-КОНТАКТЫ

С. Клавдія Мойсеївна, Україна, 2008, архів КОНТАКТЕ-КОНТАКТЫ